

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XI

Septiembre-Diciembre 1957

ADISKIDE BERRI

IZKUNTZAK GALES'EN

Aurten agertu da *Estructuralismo e Historia* deritzan A. Martinet'i eskaifitako gorazarrearen leen liburua. Or arkitzen da onako idazlan au, beste zenbaiten artean: Herbert Pilch, "Le bilinguisme au Pays de Galles".

Espezialistentzat egiña izanik, emen gutxirentzat lirakean zatiak baditu. Beste batzu, ordea, gogoz irakurriko dituzte euskeraren etorkizunaz kezketan dabilzan euskaldunek. Galesezko itz eta esaldiak, egilleak berak itzuliak eztaudenean, Jon Mirande adiskideari esker irak euskeratu dira, neronek ezpaitakit tutik ere galesez.

Herbert Pilch'ek du, beraz, itza emendik aurrera. Oin-aldeko oarrak ere bereak dira parentesis-arteon ezpadaude: onelakoak nere baitarik ipiñi ditut.

* * *

Gaur den egunean, elebitzarik, bilinguismurik, ezta Gales-erri osoan. *Cymry Cymraeg* (galesez dakiten galestar) direlakoan artean bakarrik ageri da. Auek, 1951'ko estatistikak dionez, 673.531 iru urtetatik gorako lagun dira: Gales-erri osoa kontuan artzen badugu, euneko 27,2 baiño geixiago. Bada, orrezaz gaiñera, galesez dakienik franko Ingalaterra'ko zenbait iri larritan. Galestarrik geienak eztira galesez mintzatzen: 1.757.743 lagun, au da, euneko 61,1. *Cymry di-Gymraeg* (gales erdaldunak) dira batzu, *Cymry wedi eu seisnigeiddio*

(gales ingelestuak); besteak berriz Gales'en bizi diren ingeles eta bestetarikoz arrotzak. Gales utsak (*Cymry uniaith*) eztera ia aipatzeko adina ere, ezpaitira 41.155 lagun baizik, euneko 1,7. Auetatik gainera euneko 40,1 amalau urtetatik beerakoak dira, ingelesez gero ikasiko dutenak alegia. Ezta erraz arkitzen, egia esan, mendi-bakardadean ere, erderaz nekez mintzaten den artzairen bat edo beste.

Cymry Cymraeg direlakoak sartaldean bizi dira batez ere. Anglesey, Caernarvon, Merioneth, Cardigan, Carmarthen errialdeetan, Pembrokeshire'ko ipar-aldean eta Dembighs. eta Montgomeryshire'ko sartaldean, euneko irurogei ta hamarrek baiño geiagok badakite galesez. Flints., Radnors., Brecknocks., Monmouthshire errialdeak eta Glamorganshire'ko erri larriak, aitzitik, ia zero erdaldunduak daude. Industri-lekuak eta arrotzak udaldeen erakartzen dituztenak erdaldunagoak dira, jakina, inguruko baserriak baiño. Auek ongi eusten diote galesari sarri aski.

Gizarteko ar-emanen begiratzen badiegu, auxe ikusiko dugu bereala: goragoko mallan dagoela ingelesa, ezin esan ala goragokoan ordea. Galestarrak, batez beste, arrotz mintzaten dira ingelesez, beren izkuntzaz maiz lotsatzen direlako edo. Ingelesez mintzatuko zaizkio ez-ezagun bati. Naiz trenean naiz estazioetan naiz beste edozein jendarteko lekutan, orrelako baten aurrean galesez mintzatzeko, nork bere burua zuritu bear izaten du aurrenik, barka-eske. Galesez ari badira bi lagun, naikoa izaten da irugarren batek "izkuntza aspergarri ori" uzteko eskatzea leenbiziko biek amor emateko. Ingelesera jotzen dute bereala auzo-batzarretan batzarkide bat bakarra erdalduna bada. Elitzake ezinezko gauza izango, nere ustez, arrotz bat Gales'en luzaroan bizitzea ingelesaz beste izkuntzarik badela sumatu baiño leen.

Ona beste bat. Askotan galesek eztiote galesez itzegin nai arrotz bati. Amaika aldiz gertatu zait onelako parregarrikeriren bat: galesez mintzatu natzazio dendari naiz baserriar bati, edota galesez aurkeztu naute galestar bati "badaki galesez" esanaz, eta ingelesez erantzun didate. "Izkuntzarik dotorenean" agurtu nai kanpotarra, alegia, igandetako arropakin agertu nai duten bezala aren aurrean. Eztaude bi bide besterik galesez mintzarazteko: "eztirudi galesez dakizunik" esatea edo ingelesez eztakigulakoa egitea. Errukiz eta erdeinuz egoten zitzaizkidan begira, azkeneko bide onetatik abiatzen nintzanean. Amaika aalegin egin dituzte galesez niona ingelesez nola esaten den erakutsi bearrean gizarajo oni.

Ertzain edo polizi-mutil britanikoez badute gizalegea, inork baidu, eta egiten diezun izkuntzan erantzungo dizute beti. Badira ere zenbait buru-langille galesez mintzatu bear dutenak egokitzen zaien aldiro. Gales-elkartasun bat (*Urdd Siarad Cymraeg*) etengabe ari

zaie beren erritarrei galesez mintza ditezten. Elkartasunean sartzeko, zin egin bear dute "galesez mintzatuko direla nonnai, lotsarik gabe, beren artean". Orrelako ziñak eskatu bearrak berberak ez ote du azaltzen ezerk baiño argiroago gales izkuntzak gizartean duen egoera narrasa?

Egoera oni eskerrak, Gales-erri osoan barrena ibil daiteke ingeles bat merkataritzan, erostunen izkuntzaz arduratu gabe. Maiz ikusten da erri koxkor gales uts batean ingeles uts bat tabernari (1). Eztu, ez, eskatu bearrik izaten bezeroei ingelesez mintza dakizkion, arro mintzaten baitzaizkio auek beren "izkuntza apañean". Tabernariak, zer esanik ez, eztu orrelako sasi-izkuntza bat ikasteko ez gogorik ez asmorik. Nork idukiko dio begiramenik, izan ere, bere buruari begiramenik eztion erri bati? Arrazoi du noski Melville Richards'ek galesaz ari dela: "Lotsa ohea diote Whitehall'en (2) Gales'en baiño." Historiari bagagozkio, gutxietsia izan da luzaroan gales izkuntza, eskoletatik eta gizartetik baztertua, ingelesa geldi zedin jaun eta jabe. Londres'ko gobernuak utzia du politika ori, baiña politika orren ondoreak eztria orregatik aitu.

Ingelesa da oraindik izkuntza ofiziala merkataritzan, albistarietan, ikastetxeetan eta Unibersitatean: galesak eztu sarrerarik atzeko atletik baizik (3). Badira zenbait gales astekari. Egunerokoetan ere maiz agertzen dira zerrenda bat edo bi galesez. Bizpairu orduko irratsaioak egiten ditu B.B.C.-k egunero. 1939'an asi ziren aur-eskolak. Lizeoetan irakasten dute galesez, baiña frantsesez edo alemanez bezala, izkuntza arrotz baten gisa. Gales'ko Unibersitatean galesa erabiltzen dute zelta-saillan. Leku batean ageri da nagusi gales izkuntza: ez-konformisten elizan. Ongi ezaguna da galesezko Bibliak literatur-izkuntzan izan duen eragifia. 1920 aurretik, etzuten aurrek galesez irakurtzen eta idazten ikasten Biblia irakasten den igandekoletan (*Ysgol Sul*) baizik. Ezta orratik galesez batere eskolarik eztuenik. Erdaldunak ere galesezko elizara joaten baitira: ez iruditzen nonbait erlijioa ingelesez erlijio denik. Galesa da gaifera onako elkartasun auen izkuntza ofiziala: *Eisteddfod Genedlaethol* (Idazle eta musikarion erri-billera), *Plaid Cymru* (Gales'ko alderdi abertzalea) eta *Urdd Gobaith Cymru* (Gales-gazteri-elkartasuna).

Itz bearrean arkitzen da galesa ia beñere erabiltzen ezten barrutietan. Ingelesetik artzen dira orduan itz zaar aaztuen ordekoak. Ingelesetik artzen ere dira atzerriko izenak eta teknika-itz interna-

(1) Gales'ko ez-konformistek ezituzte ontzat artzen edari ordigarriak eta pekatuzko lanbidetzat daukate tabernaritzia ori dela bide. (Zorionean ezta orrelakorik gertatzen gure artean.)

(2) (Londres'ko gobernuak, alegia.)

(3) (Ez, ordea, iñork debekaturik daukalako.)

zionalak eta, jatorrizko izkuntzatik artu eta mintzaera galeseratu bearrean, ingeles antzera esaten dira. Iru sail auetan gertatzen da ori batipat.

a) Leku-izenetan. Alferrik zen askorekin *Almaenwr* (alemana) nintzala esatea: *German* gaiñeratu bear. Orixe gertatzen da, esate baterako, onako izen auekin ere: *yr Eidal* (Italia), *Ynys yr Iâ* (Islandia), *yr Alban* (Eskozia), *Llydaw* (Bretaña), *Caergystennin* (Konstantinopla), *Efrog Newydd* (New York), etc. Gales'ko izenak berak ere ingelesez esaten dira batzuetan (4).

b) Erri-gobernu gaietan. Onelako itzak erabiltzen dira: *Parliament* (Senedd), *Chancellor of the Exchequer* (Canghellor y Gronfa), *Police* (heddlu), *Director of Education*, etc. (5).

c) Merkataritzan. Ingelesa erabilli oi da tratuan eta merkatarri askok eztakite galessez. Emen ere, bada, ingelesera jo bear. *Oranges* (naranjak), *tomatoes* (tomateak), *cotton* (algodoia), *suits* (trajeak), *trousers* (galtzak) erosten dira. *Bed and breakfast* (oea eta gosaria) esaten da, *tip* (propina), *bank manager* (bankuko direktorea), *bus stop* (autobusaren parada), *siop* (denda), *engineer* (injineroa), *suitcase* (maleta) esta abar (6). Dendetan, ingelesez esaten dira prezioak, eta ingelesez kontatzen dirua. Are geiago: ingelesera jotzen da ia beti kontuetan: *y mae hi'n half past ten*, "amar t' erdiak dira", *y mae ef yn sixty oed* "irurogei urte ditu" (7).

Egunero aipatzen eztiren gauzak, liburu eta albistarien bidez ezagutzen direnak, erdal-itzez izendatzen dira: *morgi* (marrajua), *macrell* (berdela), *crwban* (apo armatua), *gwâlch* (aztorea), Eliza katolikoari dagozkion itzak (*mynach* "frailea", *lleian* "moja", *offeren* "meza"). Galesak dira, aitzitik, bertako animalien izenak (*dafad* "ardia", *llygoden* "sagua", *gwybed* "euliak") eta ez-konformisten erlijioarekiko itz guztiak.

(4) (Galestarrek, ikusten denez, badituzte guk ez bezala beren izenak, urrutiko erri eta irienak ere: izen jatorrak esan nai dut, ez ifiork asmatuak edo antolatuak. Gure artean maiz entzuten dira izenak erdal-itxuran euskeraz ari gerala: Llodio, Aramayona, Oñate, Pasajes, Salazar, Roncal, Toulouse, Burdeos, Dax, Anglet, esate baterako, Ludio, Aramayo, Oñati, Pasaya, Zaraitzu, Erronkari edo Errongari, Tolosa edo nai baldin bada Frantzia'ko Tolosa, Bordele, Akize eta Angelu esan bearrean. Okerragoak Donostia eta inguruetakoa neska-mutillek beintzat maiz esaten dituzten "joan da a Paris", "etorri da de Italia" eta antzekoak.)

(5) (Argi dago noski letra larritan ageri diren itzak ingelesak direla; parentesis-artearen daudenaik, berriz, itz jatorrak: erabilli bear lirekean, alegia, eta erabiltzen ez direnak.)

(6) (Enaiz euskal-itx jatorren billa ibilli: maizenik entzuten ditudanak ipiñi ditut.)

(7) ("Euskeraz" onela mintzatuko giñake gisa ortara: "las diez y media dira", "sesenta urte ditu". Azkenekoaren antzekorik eztu ifiork esaten gure artean; leenbizikoaren antzekorik, enaiz fio.)

Orrezaz gafiñera, millaka ta millaka agertzen dira erdal-itzak guxien utse denean eguneroko izketan. Onelakoak entzuna naiz: "Yr wyf fi'n licio eich leather trowsus. A ydynt hwy'n expensive?... y mae'r temperature yn y nineties... on the fifth of mis Medi... all the best i chwi" (8). Jende arruntak dira, jakiña, onelako esaerak esaten dituztenak, eta badakite onela mintzatzean ez tirela jator mintzatzen. Buru-langille, nazionalista, predikari, izlari eta idazleen artean, albistarietan eta B.B.C.-n, eginaalak egiten dituzte onelako erdal-itzak baztertzeko.

Gales itzez moldatutako esaera asko ingelesetik itzuliak dira itzez itz (9). Eta kalkoaz baliatzen dira batez ere teknika-itz berriak sortzeko: *di-wiifr*, "wireless", *di-lais* "voiceless", *deurodyn* "bicycle", *is-goch* "infra-red", *marchnad ddu* "black market" (10). Onelako franko sortu dute *awdurdodau am yr iaith Gymraeg* direlakoek (gales izkuntza-gaietan agintariak), baiña ezer gutxi erabiltzen dira izketan. Berek erabiltzen dituztenak baiño jatorragoak direlakoan, buru-belarri ibilliko zaizkizu gales zintzoak itz oriek arrotzari erakustearren. Gero, arrotz gaxoa itz oriezaz baliatuko balitz, eluke iñork ulertuko.

Gales-errian gertatzen dena bera edo beratsua gertatzen da beste zenbait bi izkuntza dituzten erritan: Ipar-Alemania'n, Flandes'en eta baita Ipar-Ameriketan ere jatorrizko izkuntzari eusten diotenen artean.

* * *

An ere, agi denean, txakurrak oiñutsik dabilta. Enaiz emen asiko gure ta galestarren egoera erkatzen eta berdintzen izkuntzari buruz: irakurle bakoitzari gauza bat baiño geiago gogoratuko zaizkio. Nolanai ere, erbesteko berri jakitea kaltegarria izango etzaigulakoan egin dut ala-olako itzulpen au.

ADISKIDE BERRI

(8) (Ingeleseaz, onela lirake: "I like your leather trousers. Are they expensive? The temperature is in the nineties. On the fifth of september. All the best to you.")

(9) (Gure *illea artu*, *itzaldi bat eman*, *eskuan musu eman*, *arengatik esan*, *siesta bota*; beste aldean, K. Bouda jaunak seiñalatzen zidan *guganik hurbildu* "s'approcher de nous".)

(10) (Euskeraz, gutxi gora-beera, *ari-gabe*, *boz-gabe* edo *abots-gabe*, *bigurpilleko* edo *gurpibiko*, *gorri-peko*, *merkatu beltz*.)